

УДК 94:355.1-058.835(477.83-25)“1945/1950”(092:044.4)

ЖІНОЧИЙ ДОСВІД ВІЙНИ: БІОГРАФІЧНІ НАРАТИВИ ЖІНОК У ЛИСТАХ ДО ВЛАДИ МІСТА ЛЬВОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-Х РОКІВ

Галина БОДНАР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

У статті проаналізовано листи-прохання вдів радянських військовослужбовців другої половини 1944–1945 років до влади міста Львова про дозвіл на переїзд / повернення, конструювання жінками біографічних наративів і образу жінок у війні. Жіночі історії війни – це виклик метанаративу студій Другої світової війни з властивими йому узагальненнями й універсалізацією, усталеним баченням жінки в трикутнику “жертва – героїня – зрадниця”. У повоєнній кореспонденції йшлося про випробування війною і різні долі жінок зі спільним досвідом життя у Львові в 1939–1941 роках, схожі стратегії виживання і комунікації з тоталітарною державою, суперечливе окреслення образу жінки у війні. Особиста драма загибелі чоловіка, різке падіння соціальною ієрархією і, зокрема, позбавлення “довоєнного” житла у Львові й решту можливостей проживання у великому місті спонукали жінку, в уже почасті опанованій ролі голови родини, шукати способи повернути собі втрачені позиції, привернути увагу до себе серед маси доволі схожих звернень до влади. Наративний аналіз листів дозволив виокремити образи Львова в уявленнях людей (по)воєнного часу, розкрити “радянську мову” і (не)типові гендерні аспекти жіночих текстів.

Ключові слова: вдови радянських військовослужбовців, Львів другої половини 1940-х років, листи-прохання, житлове питання, біографічний наратив, наративний аналіз.

Архівні документи радянського часу – це неохопні масиви офіційних документів: рішення, постанови, протоколи, стенограми, розпорядження, статистичні звіти, довідки і тому подібне, а наслідки Другої світової війни – зазвичай цифри загиблих і руйнувань. Серед матеріалів Львівської міської ради другої половини 1940-х рр. якісно вирізняються і привернули увагу не одного дослідника листи з проханням про дозвіл на переїзд до Львова¹, які й досі не

¹ Заяви і відношення громадян і установ на видачу дозволу на в'їзд в м. Львів, 10 томів, 12 вересня – 30 грудня 1944 р., Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-6 (Виконавчий комітет Львівської міської ради депутатів трудящих), оп. 2, спр. 10–19; Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в'їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 22; Заяви військовослужбовців про дозвіл на в'їзд в м. Львів, 26 жовтня – 22 грудня 1944 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 43; Документи перевірок скарг трудящих (постанови, акти, листування), 19 вересня – 29 грудня 1944 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 45; Заяви і відношення громадян і установ на видачу дозволу на в'їзд в м. Львів, 45 томів,

введені до наукового обігу. У 1939–1941 рр. і після липня 1944 р. (зі вступом радянських військ) Львів заселяли радянські урядовці, працівники партійного апарату і служби безпеки, військовослужбовці, інженери, медики, науковці й інші особи, які перевозили до міста свої сім'ї. Це були вихідці з Росії, Східної і Південної України, інших республік Радянського Союзу (росіяни, євреї, українці за національністю)², котрі поряд із поодинокими корінними жителями та, на той час, ще нечисельними вихідцями із західноукраїнських сіл³ творили нове повоєнне суспільство Львова. Цьому передували докорінні демографічні зміни в місті в роки війни – масові арешти, страти і депортації у 1939–1941 рр.⁴, винищення євреїв у роки німецької окупації і депортація поляків в 1944–1946 рр., що нівелювало дві найбільші довоєнні спільноти, які разом становили понад 80% населення Львова⁵. У 1944 р. у Львові залишилося менше одного відсотка євреїв, а поляками в 1955 р. назвали себе 8,5 тис. (2,3%) мешканців міста⁶. Більшість корінних українців була репресована радянською владою в другій половині 1940-х років, частина завчасно емігрувала на Захід.

Повоєнні мігранти зі східних регіонів самовільно заселяли опустілі квартири в центральній частині міста, власниками яких раніше були євреї і поляки. Якщо голова сім'ї вижив у роки війни, то родина поверталася у львівську квартиру, в якій вона проживала в 1939–1941 рр.⁷ Цього права однак були позбавлені вдови радянських військовослужбовців, партійних і державних чиновників. У таких листах описані життєві історії й вибудовані стратегії поведінки авторів у контактах із тоталітарною державою – одним словом, ціла війна в одній долі. У кожного прохача були свої життєві обставини, які привели його/її до Львова або, навпаки, занесли далеко від батьківщини. Частині прохачів не давало спокою бажання повернутися в омріяне місто після

1945 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 103–147; Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням на в'їзд в м. Львів, 28 червня – 4 жовтня 1945 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 149 та ін.

² Іван Терлюк, *Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.)* (Етносоціальне дослідження) (Львів: Центр Європи, 1997); Анна Вилегала, “Росіяни і російськомовне населення в сучасному Львові,” *Нове суспільство в давньому місті. Пам'ять та історична політика засобами oral history*, ред. Лутц Генке, Іжегож Россолінський, Філіпп Тер (Вроцлав: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2007), 237–256.

³ Галина Боднар, *Львів. Щоденне життя міста очима переселенців із сіл (50–80-ті роки ХХ ст.)* (Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010).

⁴ Тамара Вронська, *Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин “ворогів народу” в Україні (1917–1953 рр.)* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2009).

⁵ Згідно перепису населення 1931 р., майже половину мешканців міста (50,44%) за ознакою приналежності до римо-католицької конфесії становили поляки, 31,9% – юдеї (євреї) і 15,93% – греко-католики (українці) (Степан Макаручук, “Евакуація поляків зі Львова у 1944–1946 рр.,” *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura: Studia z dziejów miasta* 4 (2002): 401).

⁶ Віктор Сусак, “Етнічні та соціальні зміни в населенні Львова в 1939–1999 роках,” (Магістерська робота, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000), 80.

⁷ Галина Боднар, “Житло як тягар і привілей: до питання про способи радянзації Львова у другій половині 1940-х років,” *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura: Studia z dziejów miasta* 9 (2014): 413–443.

короткотривалого тут проживання у 1939–1941 рр. у роки першого періоду радянської влади. Метою статті є дослідити наративи листів-прохань удів радянських військовослужбовців другої половини 1944–1945 рр. до влади міста Львова з проханнями про дозвіл на повернення чи переїзд до міста, конструювання жінками автобіографічних текстів і образу жінок у війні. За відсутності докладних статистичних даних повоєнної міграції обширний корпус “людських документів” – долі, моделі поведінки, (не)можливості, стратегії співпраці з владними структурами, мова звернень – дає змогу подивитися “зблизька” на (не)пересічних і потенційних жителів Львова того часу, виокремити образи міста в уявленнях людей (по)воєнного часу.

Джерельну основу дослідження становлять матеріали Комісії по дозволу на в’їзд у м. Львів за вересень 1944 р. – грудень 1945 р. у фонді Львівської міської ради (Р-6, Виконавчий комітет Львівської міської Ради депутатів трудящих), які містять заяви, листи, звернення, рапорти. З огляду на зміст клопотань і отриману (не)схвальну відповідь їх умовно можна поділити на дві групи. Першу становили листи-заяви мігрантів зі східних регіонів України та інших республік СРСР, найбільше Росії, які в другій половині 1944 р. і 1945 р. проживали й працювали у Львові (прибули до міста з радянськими військами або були скеровані на роботу, починаючи зі серпня 1944 р.), хотіли переселити сюди свою родину і їм це вдалося – практично всі такі клопотання були задоволені. З огляду на відсутність докладної статистики повоєнної міграції і закритість міста для вільного в’їзду контент-аналіз більше двохста клопотань дозволив пролити світло на проблему заселення Львова в 1944–1945 рр. вихідцями з Росії і Південно-Східної України, їхнє розселення в місті, з’ясувати те, звідки перевозили свої родини, як змінювалися прохачі та їхні клопотання впродовж 1944 і 1945 років⁸. Ці заяви більш схематичні та формалізовані, містять набагато менше екскурсів у життєписи, індивідуально-чуттєвих моментів.

У центрі цього дослідження інша категорія листів “громадян, надіслані з інших міст із проханням вислати дозвіл на в’їзд в м. Львів”, на які влада дала негативну відповідь⁹. Листи писали особи з різних куточків Росії та України, інших республік СРСР. Ними були евакуйовані в 1939–1941 рр. та частково депортовані в 1940–1941 рр. львів’яни і мешканці західноукраїнського регіону. Беручись за перо, автори підозрювали можливу відмову в переїзді, а відтак конструювали свої наративи так, щоб їхній запит задовольнили – переповідали свої життєписи, акцентуючи на тих моментах, які сприяли наданню дозволу на повернення до Львова, і, навпаки, уникали небажаних згадок. Ті,

⁸ Галина Боднар, “Жити в омріяному місті: заяви-прохання повоєнних мешканців Львова про дозвіл на переїзд родини (1944–1945 роки),” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 51, [в друці]; Боднар, “Житло як тягар і привілей: до питання про способи радянзації Львова у другій половині 1940-х років,” 413–443.

⁹ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в’їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 22.

хто не вписувалися в радянські норми, негативно сприймалися владою, займали нижчі позиції в суспільстві, тобто “програвали”, у текстах виступали діяльними *акторами*¹⁰. Перед читачем постає ціла мозаїка життєвих траєкторій. У черговий раз спростовується думка, що у радянському суспільстві не було вибору. Листи адресували на ім’я Комісії у Львівську міську раду або ж перенаправляли з обласної ради, київських і всесоюзних відомств, звернення написані на ім’я Микити Хрущова і вищих радянських чиновників. Хоча датування листів на заголовку справи зазначене з грудня 1944 р., перші відхилені львівською владою прохання скеровували ще в серпні 1944 р. (євреї, уродженець Львова, хотів повернутися до міста і розшукував родину, яка залишилася в роки війни у Львові)¹¹.

Листи написані до влади Львова водночас і інформаційні, і емоційні, і ділові, і навіть подекуди літературні (за класифікацією Вільяма Томаса і Флоріана Знанецького)¹². Тексти містили детальний переказ життя адресатів, написані так, щоб викликати співчуття в тих, хто читатиме, а життєві долі подані як унікальні, такі, що потребують втручання / допомоги. На відміну від зауважень дослідників листів про потребу скорочувати тексти навіть до двох третіх так, як листування початково не призначалося для наукового вивчення і далеко не все у ньому варте дослідження (Гордон Олпорт, американський психолог, засновник психології особистості, автор відомої праці “Листи Дженні”)¹³, листи до влади Львова повоєнного часу короткі та інформативні. У кожному листі якби підкреслено свою відмінність від інших, а розвиток сюжетів лише поглиблює цю унікальність.

Робота з нарагивами

“Документи життя” (К. Пламер) – листи, щоденники, особисті записи, спогади, фотографії, пам’ятні записи та багато іншого, – написані для себе, але насправді для інших, із такими невід’ємними своїми складовими, як свідчення безпосередніх учасників, живі думки і дії, бажання і мрії, емоції, світоглядні уявлення, чи не найкраще розширюють наші уявлення про деталі минулого. А читання подробиць – це процес “дешифрування і виробництва”,

¹⁰ Наталья Козлова, *Советские люди. Сцены из истории* (Москва: Издательство “Европа”, 2005), 61.

¹¹ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в’їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 8

¹² Виктория Семенова, *Качественные методы: введение в гуманистическую социологию* (Москва: Институт социологии РАН, 1998), 111.

¹³ Gordon W. Allport, *Letters from Jenny* (New York: Brase & Word, 1965); Семенова, *Качественные методы: введение в гуманистическую социологию*, 112

“значення вчитуються і вичитуються”¹⁴, “заворюють своєю безпосередністю і ширістю, наче зненацька підслухана розмова”¹⁵:

Відбувається щось схоже до дива народження метафори. При співставленні зовсім різних предметів і властивостей вивільняється загальне... Доконана історія – сухий листок, подертий, у дірочках. Якщо подивитися на світло, то не побачиш нічого, крім скелетоподібної сітки. Потрібні зусилля, щоб повернути йому вигляд живого листка, щоб повернути подіям ту повноту, яку відчував той, хто їх переживав. Так чи інакше починаєш відчувати до цього суспільства симпатію, якої досі не відчував. Відчуваєш шок від минулого, яке щойно ожило...¹⁶

Для пояснення взаємовідносин у суспільстві такі знані соціологи як П'єр Бурдьє, Норберт Еліас, Людвіг Вітгенштайн використовують метафору гри. “Для результатів соціальної гри не так уже важливо грають ревно і охоче, мовчки, без особливої охоти, якби нехотячи чи “несерйозно”. Головне погоджуються, грають. Доки зберігаються правила, суспільство живе. Доки гралися в партійні і комсомольські збори, – додає філософ і соціолог Наталія Козлова, – доти жило радянське суспільство”¹⁷. Індивідуальний досвід ілюструє поведінку конкретної людини як особистості та як члена групи / суспільства, дозволяє реконструювати картину світу того, хто його створив, а тому говорити про суспільство в цілому. Французький філософ Жан-Поль Сартр писав:

... людина ніколи не являється лише індивідом; правильніше було б назвати її універсальним одиничним: тоталітаризована і тим самим універсалізована своєю епохою, вона заново її тоталізує відтворюючи себе в ній як одиничність. Універсальний через одиничну універсальність історії окремої людини, одиничний через універсалізуючу одиничність своїх проєктів, вона потребує одночасного розгляду з обох боків¹⁸.

Без аналізу “світу уявлень” окремих людей неможливо пояснити, чому різні люди по-різному реагують на “один даний феномен” (теорема Вільяма Томаса)¹⁹.

Робота з особовими джерелами – це вимушене перебування дослідника на межі реальності й фактографічності практик та абстрактності теоретичного мислення. З одного боку, це робота з людьми – живими свідками минулого, які залишаються завжди перед очима дослідника, який у подальшому працює

¹⁴ Козлова, *Советские люди. Сцены из истории*, 19.

¹⁵ Ольга Коляструк, “Документи особового походження як джерела з історії повсякденності,” *Український історичний журнал* 2 (2008): 145.

¹⁶ Козлова, *Советские люди. Сцены из истории*, 20.

¹⁷ Там само, 63.

¹⁸ Жан-Поль Сартр, *Идиот в семье. Гюстав Флобер от 1821 до 1857* (Санкт-Петербург: Алетейя, 1998), 7.

¹⁹ Вернер Фукс-Хайнриц, “Биографический метод,” *Биографический метод: история, методология, практика*, ред. кол. Елена Мещеркина, Виктория Семенова (Москва: Институт социологии РАН, 1994), 14.

з їхніми свідченнями, та унікальними, самодостатніми життєвими історіями і випадками при уважному читанні его-документів, коли входиш у чужий ритм життя, вловлюєш кожную дрібницю. З іншого, – сходження до узагальнень і теоретичного осмислення, або *grounded theory*. Значення фактів, явищ осмислюється після “занурення” дослідника в поле, а підсумки формулюються на заключному етапі аналізу внаслідок виокремлення тем чи узагальнення ідей з текстів / зібраних свідчень (висловлювання, фрагменти документів чи транскриптів) задля отримання цілісної картини²⁰: “Нерідко у мимохідь кинутих висловах чи фразах можна вловити найточнішу оцінку досліджуваного, коли неочікувана фіксація випадковості віддзеркалює закономірність, а підкреслена виключність відтіняє типовість явища”²¹.

Вивчаючи наративи – усні та письмові – завжди є бажання прорватися до справжньої реальності, яка стоїть за текстом. Традиційно мова трактується як посередник між дослідником і минулою дійсністю, який передає незмінні та єдині значення, коли першочерговим є те, про що розказується, а не як це (не)робиться. Реконструкційний потенціал джерела залишається важливим і досі таким, що використовується у першу чергу. Однак виразно суб’єктивна “література факту” є благодатним полем для *нарративного (текстуального) аналізу* – вивчення тексту (сюжету, оповіді), коли увага дослідника прикута до текстуальних особливостей: сюжетних і тематичних характеристик, послідовності викладених даних, асоціацій, епізодів, розширень і пояснень та ін.

Оповідь слід розглядати насамперед як суб’єктивну реальність, як свідчення зі своєю внутрішньою структурою (топовими темами, певними табу, використаними тропами та ін.), яка відображає реальність у різній мірі й у різний спосіб. Внаслідок співставлення подієвої канви наративу і висловлених оціночних суджень аналізуються смислові структури нарації – те, як вибудовується розповідь, як (не)осмислюється життєвий досвід, яким є діапазон і варіативність смислових структур (“репертуар можливостей”) у тексті²². Британський історик та есеїст, дослідник історії знизу Річард Кобб наголошував: “Найталановитіші дослідники демонструють готовність прислухатися до слів документа, йти слідом за кожною його фразою, навіть нерозбіоловию... для того, щоб почути, що саме було сказано, з яким наголосом і яким тоном”²³. Сказане пропитане тим, що мається на увазі, і недоговореним. Робота з наративами – це насамперед вчитування, “«вживання» у їхній зміст і на цій основі виокремлення “когнітивних фігур”, які в свою чергу підлягають багатора-

²⁰ Семенова, *Качественные методы: введение в гуманитарическую социологию*, 127.

²¹ Коляструк, “Документи особового походження як джерела з історії повсякденності,” 146.

²² Нина Цветаева, “Советский биографический дискурс,” *Социологический журнал* 1/2 (1999): 111

²³ Цит. за: Джон Тош, *Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка*, пер. с англ. (Москва: Издательство “Весь Мир”, 2000), 101.

зовому аналізу у вигляді «герменевтичного кола»²⁴. Розлогі цитати – це, до певної міри, “порятунок” для дослідника: переказ чужих текстів недоречний, “сьогодні соціолог, історик, антрополог не може не враховувати, що має справу зі світом, який вже обговорений і зрозумілий, визначений і класифікований за допомогою мови”²⁵.

Мова прямо пов’язана з діяльністю суб’єкта, свідчить про сукупність форм досвіду, уособлює те, що людина робить, робила і планує зробити. Але мова й підпорядковує індивіда своїм структурам – він користується готовими правилами, наданими мовою, насамперед виробленими відповідно до епохи і пануючої риторики (“кліше, метафори, дискурсивні одиниці”)²⁶ – “як довів Мішель Фуко, будь-яка мова є колонізованою владними смислами, а будь-яке письмо, на думку Жака Дерріди, організовує себе незалежно від бажання автора засобами вже ритуалізованих і від того некритично відтворених практик”²⁷. Листи повоєнної епохи дозволяють постежити наскільки “радянське” (“стандартні формули ідеології радянської епохи”, “фігури ідеологічної мови часу”) присутнє / вкорінене в представленні / осмисленні авторами власної історії. “Деякі фрази можуть видаватися лункими і порожніми, коли ми читаємо їх з історично безпечної відстані, а свого часу вони містили виразний зміст. Такі фігури мовленнєвої культури – відбитки (зліпки) часів для нас, а тоді вони були чинниками життя”, – акцентує Ольга Коляструк²⁸.

Слід також враховувати, що в кожного листа є два автори: той, хто пише, і той, кому лист адресовано – текст пишеться відразу орієнтуючись на того, хто його читатиме, коли адресат принаймні наполовину визначає спрямованість і стиль письма²⁹. Потенційний слухач є постійно присутній при внутрішньому формуванні та висловленні думки. До того ж аналізуються листи до влади – це не класичний епістолярій, а радше фрагментарні автобіографії, заяви-прохання.

Листи жінок до влади

Умовно можна виділити кілька (різних за числом прохачів) груп листів, відхилених владою Львова: жінки (мешканки міста в 1939 – червні 1941 рр.), чоловіки яких загинули на фронті; євреї, які прагнули повернутися до рідного міста й розшукували свої родини, що залишилися у Львові в період німецької окупації; заяви ще недемобілізованих чоловіків, які планували своє майбутнє після закінчення війни завчасно і клопотали про переїзд, евакуйованих у

²⁴ Цветаева, “Советский биографический дискурс,” 111.

²⁵ Козлова, *Советские люди. Сцены из истории*, 46.

²⁶ Там само.

²⁷ Цит. за: Олена Стяжкіна, “Володарі часу: чому радянське (не)завершується,” *Радянськість: спроба діагностики кризь призму повсякденності*, ред. Ольга Коляструк (Вінниця: ФОП “Корзун Д. Ю.”, 2017), 74–75.

²⁸ Коляструк, “Документи особового походження як джерела з історії повсякденності,” 147.

²⁹ Семенова, *Качественные методы: введение в гуманистическую социологию*, 112..

східні регіони сімей, до Львова; листи “евакуйованих” (як самі себе ідентифікували прохачі), а насправді депортованих у 1940 р. (рідше в 1941 р.) львів’ян та уродженів західноукраїнського регіону; молоді за віком люди, часто ще самотні, які хотіли переїхати до Львова працювати (“відбудувати місто”) і водночас просили виділити їм житло.

Найбільшу серед перелічених груп відхилених прохань у переїзді до Львова становили листи дружин загиблих радянських військовослужбовців або жінок, доля чоловіків яких була невідома. Їм відписували за стандартною формою російською мовою: “Виконком Львівської міської ради повідомляє, що Урядова комісія тимчасово виклику дати не може”.

Заявниці посилалися на постанову РНК СРСР від 5 серпня 1941 р. № 1931 “Про збереження житлової площі за військовослужбовцями і про порядок оплати житлової площі сім’ями військовослужбовців у воєнний час”. Документ передбачав, що на час війни за всіма, хто служили в рядах армії, флоту, військах НКВС, зберігалось їхнє житло. Тому в повоєнні роки заселені військовими в 1939–1941 рр. квартири повертали у їхню власність. Тимчасовим мешканцям слід було звільнити помешкання після повернення військового, в іншому випадку їх виселяли в адміністративному порядку без надання житлової площі. Вдовам колишнього житла не повертали, а лише тим жінкам, чий чоловіки поверталися з фронту й скеровувалися на роботу до Львова.

Вдови апелювали також до Постанови РНК СРСР від 28 квітня 1943 р. № 462 “Про забезпечення сімей генералів і осіб старшого керівного складу Червоної Армії, померлих, загиблих в боях і безвісти пропавших на фронті”. Короткевич Єва Олексіївна з м. Коканд в Узбекистані в листі до голови Ради народних комісарів УРСР (22 травня 1945 р.), наприклад, писала про те, що сім’ям старшого командного складу і загиблим на фронті нібито належало право на переїзд у будь-яке місто Радянського Союзу з виділенням житла і місця праці³⁰. У постанові насправді йшлося про довільний вибір місця проживання за умови наявності житла на окупованих територіях. У 1945 р. дозвіл на в’їзд до Львова давали лише при підтвердженні наявності житла в місті, мотивуючи браком житлових площ для поселення. Дружина майора НКВС, Худзінська Олександра Янівна, яка переховувалася на Сумщині під час німецької окупації, до прикладу, відмовилася в 1944 р. від скерування до Львова на користь міста Ізмаїл, але в серпні 1945 р. вже не могла переїхати за браком житла, про що детально описує у своїй автобіографії³¹.

Жінкам відмовляли незалежно від статусу і місця праці. Проживши у Львові з листопада 1939 до червня 1941 р., вдова начальника відділу контррозвідки “Смерш” (загинув у жовтні 1944 р.), яка працювала на відповідаль-

³⁰ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в’їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 45–45 зв.

³¹ Там само, арк. 99–99 зв.

них посадах (інспектором обласного відділу з державного забезпечення сімей військовослужбовців у м. Чкалов (тепер м. Оренбург, Росія), а на момент написання листа – у НКДБ м. Дзержинськ (тепер м. Торезьк Донецької обл.), отримала відмову у виклику.

Вдови писали про бажання повернутися до Львова тому, що залишили речі під час евакуації у червні 1941 р., на голошували як складно жити без власного житла в евакуації й наводили наявність “своїх” квартири в місті³². Авторки листів підкреслювали, що їхні чоловіки загинули або воюють на благо держави. Колоритними, детальними і дуже щирими є листи жінок, які почувалися покинутими й безпорадними. Калініна Н., дружина старшого офіцера, евакуйована зі Львова 23 червня до м. Стариця тепер Тверської обл. Росії, власниця “львівського паспорта” в листі до голови виконкому Львівської обласної ради просила про виклик, щоб забрати надійно закопані “її” речі, яких їй вистачить на все життя; збережена “її” житлова площа цікавила лише частково. Попри складне матеріальне становище оповідачки і, що нечасто траплялося на той час, клопотання надіслано рекомендованим листом:

... речі закопані там де жила, я думаю оне (так в оригіналі. – Г. Б.) цілі бо оне у мене добре закопані (підкреслено іншим чорнилом, очевидно особою, яка читала лист. – Г. Б.) і важко їх кому небудь знайти, а я в теперішній час перебуваю в дуже важкому становищі... і сподіваюся ті речі які у мене закопані мені вистачить тих на моє все життя... (підкреслено іншим чорнилом. – Г. Б.), і тому переконливо прошу надіслати мені тов. голова виклик на в'їзд в м. Львів хоч на час за речами забрати свої речі які у мене там залишилися, площа моя збереглася розмір площі 74 кв. метр., а мені тільки й треба 15 кв. метр³³.*

До смерті чоловіків-військових посадовців високого рангу жінки мало дбали про повсякдення родини, звикали до державного забезпечення і різних пільг. Попри отриманий дозвіл на переїзд з вимушеної евакуації до м. Чернігова, вдова бригадного комісара, який загинув у 1941 р., апелювала до свого права повернутися до Львова і навіть долучила підтвердження львівською прокуратурою про негайне звільнення після її приїзду колишньої квартири по вул. Кохановського, 91 (тепер вул. К. Левицького)³⁴. Жінка просила, окрім своєї сім'ї, дати ще виклик родичц і – вдові з сином, яка їй допомагала по господарству і без якої вона була зовсім безпорадною. Наголошуючи на високій посаді загиблого чоловіка, Варвара Ковальова прохала виділити їй цілий вагон товарного поїзда для перевезення майна і продуктів до Львова з м. Сичовка Смоленської обл. Росії, наводила приклад сусідки-дружини партизана:

³² Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в'їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 60.

³³ Там само, арк. 55.

* Наведені дослівні тексти листів, перекладені на українську мову, з наявними (відсутніми) розділовими знаками.

³⁴ Там само, арк. 79, 84.

Я зовсім хвора і без неї (згаданої в листі родички. – Г. Б.) мені зовсім неможливо жити. Я фізично нічого не можу робити, вона посуті виховує моїх дітей. Мій чоловік прослужив в армії 23 роки. Був вищим начскладу, тепер був би генералом і в переїзді не було б труднощів тому прошу дати моїй родині вагон для переїзду в м. Львів (в оригіналі – гор. Львов. – Г. Б.). Звідси їхала дружина партизана і їй було надано вагон. Я б в вагон забрала картоплю з городу і змогла б краще прожити зиму у Львові. Якщо Ви врахуєте що я сильно пережила, все буквально втратила: чоловіка всю свою економіку маю тепер тільки голову і 2-х дітей...³⁵

Війна змусила жінку брати на себе обов'язки чоловіка в сім'ї і навіть на роботі. “Після того як чоловік загинув, стала на його місце і досих пір перебуваю в лавах Червоної Армії. Скоро демобілізуєся”, – писала в листі до голови Львівської міської ради Євдокія Пікуленко, молодший лейтенант, членкиня ВКП (б), за спеціальністю вчитель історії без уточнення своєї діяльності на час написання листа³⁶.

Траплялися заяви жінок, які перебували на керівних посадах. У таких текстах, на противагу образу потребуючої допомоги вдови-матері, постає також матір, але радше голова родини, “депутат Обласного-Городского Советов гор. Львова”, яка прагне працювати (в 1939–1941 рр. обіймала посаду начальника цеху на Львівському військовому заводі), продовжувати допомагати “своїм виборцям”³⁷. З листів німецька окупація постає як тимчасове перерва у проживанні прохачів у Львові. У їхньому розумінні ще на етапі закінчення війни (зима–весна 1945 р.) вони мають право повернутися і продовжити своє “довоєнне” львівське життя.

Утім, все ж таки в текстах жінок домінує дискурс матері і виховательки дітей, рідше йшлося про професійні якості та кваліфікації. Діти, які втратили годувальника, потерпали в нужді та складних кліматичних умовах, були одним з чільних аргументів для прохання про переїзд і сподівання на жалість львівської влади. “Діти мої втратили батька, втратили і все інше, – пояснювала вдова, яка проживала з однією донькою в евакуації у м. Баку (Азербайджан), а іншу залишила в родичів чоловіка на Донеччині. – Прошу врахувати все вище викладене та допомогти мені, щоб я змогла підняти їх на ноги і зробити з них гідних громадян Радянського Союзу”³⁸. Періодичні переїзди без постійного житла в матеріальній нужді й з малими дітьми без годувальника прирівнювали до циганського життя³⁹.

З-поміж безперервного потоку постійних відмов у в'їзді до Львова позитивно вирішеним було прохання однієї з удів. Самотня дружина, за її словами,

³⁵ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в'їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 81–81 зв.

³⁶ Там само, арк. 107–107 зв.

³⁷ Там само, арк. 127–127 зв.

³⁸ Там само, арк. 92–92 зв.

³⁹ Там само, арк. 104–104 зв.

до евакуації в 1941 р. керівника заввідділу агітації і пропаганди Львівської міської ради, майора авіації отримала дві відмови в переїзді, які її не зупинили. Вона зверталася в листах, таке враження, до всіх, до кого тільки було можна – від голови Раднаркому УРСР М. Хрущова до керівника Відділу скарг виконкому Львівської міської ради, – і таки домоглася виклику на переїзд. Її листи – це крик відчаю жінки, яка розуміла, що у Львові її чекає все, а в евакуації (адреси навіть не вказувала) – життя в квартирі з “чотирма чужими людьми”, в очікуванні переїзду, з апатією до можливості працевлаштування. Це тексти як до дрібніших за рангом львівських чиновників, до яких зверталися “як до рідної близької людини” з оперуванням посадами і частково прізвищами радянського владного середовища Львова 1939–1941 рр., так і різкішими листами-вимогами, на одному з яких (наведеному нижче) в кінці-кінців таки написали позитивну резолюцію:

З листа тов. Томенко дізналася, що Вам передано мій лист на ім'я тов. Хрущова для оформлення мені виклику. Вже пройшов великий термін, а від Вас нічого немає! Я недавно надіслала листа голові міськради тов. Кованеву (я випадково дізналася прізвище через обл. міліцію). Я не заспокоюсь, поки не отримаю виклик. Я в безвихідному становищі. На роботу тут не влаштовуюся, чекаючи виклику. Я адже в невизначеному місці і положенні, в очікуванні 4 р. У мене багато причин, щоб знати. Я Вас прошу, як товариша радянську людину відповісти мені відразу. Я думаю, що Ви знаєте в достатній мірі свій обов'язок міськради депутатів трудящих⁴⁰.

Переїхати до Львова на постійно прагнули люди різного віку і статусу, часто уродженці Росії (Московської, Сталінградської областей) зазвичай без чіткої аргументації такої потреби. Головним у таких листах було “бажання переїхати до м. Львова на постійне місце проживання”, “сильне бажання працювати в м. Львові”. Серед таких прохачів переважали молоді, ще незаміжні, чи самотні жінки. Згадуючи зі свого життєпису лише досить молодий вік (1924 р. н.) і середню освіту, до прикладу, пані Цветкова (лист підписаний лише прізвищем) тричі в короткому листі запитувала, яким способом можна отримати дозвіл на переїзд з м. Красногорська Московської області Росії, і які документи для цього потрібні⁴¹. Випускниця Томського педінституту, вчителька, 1921 р. н., просилася до Львова викладати російську мову і літературу⁴², а її ровесниця з освітою два курси педінституту і досвідом роботи вчителькою і рахівника-касира запитувала: “Якщо я можу бути використана Вами на будь-якій роботі, то переконливо прошу Вас вислати мені виклик”⁴³. Виклик на роботу і попереднє ознайомлення з майбутніми умовами праці

⁴⁰ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в'їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 121.

⁴¹ Там само, арк. 34.

⁴² Там само, арк. 62.

⁴³ Там само, арк. 138.

просила повідомити уродженка Сталінградської (тепер Волгоградської) області Росії, з розлогої автобіографії якої дізнаємося, що вона вихованка дитбудинку, 1910 р. н., вдова, на момент написання листа повернулася з евакуації до Сталінграда (тепер м. Волгоград) і працювала бухгалтером⁴⁴.

Мова звернень

Листи-прохання являють собою тексти з коротким, аргументованим і послідовним викладом становища авторки/автора з наведенням ряду фактів із життя-пису на підтвердження, а також підкресленням важливості для неї / нього рішення посадовця-одержувача. Зазвичай сторінкою-двома тексту прохачі старалися якомога сильніше привернути увагу радянського чиновника і зацікавити своєю проблемою, щоб відразу після прочитаного було прийняте позитивне рішення. Наприкінці тексту, як правило, ще раз наголошували, що окреслене прохання має найважливіше життєве значення і потребує якнайшвидшого розв'язання. Листом сподівалися привернути увагу саме до свого випадку і серед маси однотипних звернень таки отримати показну персональну допомогу. “Прохання мос маленьке, але для мене це питання життя”, – як писалося в одному з листів.

Усі відхилені звернення до повоєнної львівської влади написані російською мовою, навіть депортованих і евакуйованих уродженців Львова та західно-українського регіону (в текстах яких щоправда траплялися слова українською і полонізми). Натомість, стандартні бланки і тексти рішень / відповідей львівської влади подані українською – у вересені-грудні 1944 р. канцелярія Львівської міської ради користувалася бланками виключно українською мовою, українською відписували на отримані російською мовою листи. Однак, вже з 1945 р. відмови про надання дозволу на переїзд до міста писали російською мовою, вписували їх в стандартні бланки вже теж з російським текстом. Щоправда, ще в серпні-вересні 1945 р. секретар виконкому Львівської обласної ради давав розпорядження розглянути заяву українською мовою на бланку з українськомовним текстом, а інструктор виконкому однієї з райрад міста довідку про стан житла одного з прохачів писав українською.

Перше, що впало у вічі при читанні листів – це грамотні тексти, написані доброю літературною мовою, і зовсім нелітературні, набір слів без жодних розділових знаків з непослідовним викладом, коли думки губилися і неодноразово повторювалися. Різниця й зовнішній вигляд листів – від написаних на невеликих клаптиках паперу простим олівцем без розділових знаків до розлогих і змістовних, з каліграфічним письмом і доданою добре написаною автобіографією. Розбіжні системи уявлень в одному суспільстві – наслідок відсутності чи наявності (важливо якої) освіти⁴⁵. У пізньорадянський час у

⁴⁴ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в'їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 36, 37–37 зв.

⁴⁵ Козлова, *Советские люди. Сцены из истории*, 48.

наративах “селянського” покоління (уродженців сіл, які входили в радянську систему і водночас її творили) помітна тенденція, що чим більше освітніх шаблів пройшов автор тексту (ФЗН, спеціальні курси, технікум, інститут та ін.), тим “сильніше був схильний захищати свою прихильність до ідеалів радянської епохи, незважаючи на протиріччя між логікою викладеної ним історії та логікою цих ідеалів”⁴⁶. Однак у повоєнний час соціальна позиція не співпадала з рівнем володіння мовою авторів. Мова текстів свідчить про соціальні позиції, але, як правило, минулі, а не набуті в умовах радянської дійсності. Ті, хто посідали підпорядковані позиції в повоєнному радянському суспільстві нерідко писали разюче краще за новоспечені соціальні верхи тому, що до війни саме репрезентували середню і вищу верстви. У таких випадках можна говорити про вироблений індивідуальний стиль, коли “чим ширше в ході суспільного розвитку стає простір відмінностей життєвого досвіду, вигравірованого в пам’яті окремої особи, тим більші шанси на індивідуалізацію”⁴⁷.

Якщо автор листа хотів вписатися в тогочасний дискурс, то йому слід було опанувати мову влади: “Радянська мова, радянський порядок роздумів і поглядів на світ та на себе поступово ставав провідним, повсюдним й таким, що його не можна було не помічати чи не «вчити»”⁴⁸. Жіночим текстам властиві мовні кліше і пропагандистський дискурс тогочасного інформаційного простору. Показовим є лист дружини автомеханіка, який працював в структурах НКВС: “Сильно прошу Вас, заради Великої перемоги радянського над німецько-фашистськими загарбниками, дати можливість повернутися нам в свою квартиру”⁴⁹.

У текстах жінок, як і решти прохачів, підкреслена участь у війні – “дружина загиблого на фронті”, “мати загиблого офіцера”, “двоє з нашої сім’ї захисники Батьківщини”, “інвалід війни”, “офіцер діючої армії”, “інвалід вітчизняної війни, захисник” і т. п. Виразними і наголошеними є прорадянський дискурс – “сестра Комсомольця..., розстріляного в Польщі в 1925 р.”, та прийнятні ідентифікації: “комсомолка”, “за національністю росіянка”, “на окупованій території не перебувала”, “старі члени партії”, “дружина бригадного комісара” та ін. З цих слів обов’язково починали листи, ними й підписувалися.

Привертали увагу гендерні особливості жіночих текстів і пам’яті. На відміну від наративів чоловіків, тексти жінок, зокрема вдів, емоційні, насичені конкретними прикладами з власного досвіду і наголошеними згадками про пережите, зорієнтовані на встановлення нових контактів, детально описують психологічний стан авторок, а війна постає як загальне горе, яке, однак, саме

⁴⁶ Нина Цветаева, “Биографические нарративы советской эпохи,” *Социологический журнал* 1/2 (2000): 169–170.

⁴⁷ Козлова, *Советские люди. Сцены из истории*, 52.

⁴⁸ Стяжкіна, “Володарі часу: чому радянське (не)завершується,” 75.

⁴⁹ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в’їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 60.

їх зачіпило найбільше. Бачення світу і сприйняття часу повнісю визначене включеністю жінок у родине життя та повсядення війни з виписаним образом дітей-напівсиріт і відтепер вже їхньою постійною роллю матері-годувальниці, яку вони за час мобілізації чоловіка освоїли, але з якою ще не змирилися.

У безвиході вдови зверталися до вищого радянського керівництва як до “опікунів” і “покровителів” за порадою, куди краще після закінчення війни переїхати, щоб влаштувати свій побут і дати освіту дітям. Парадоксально, але нерідко (що типово для тоталітарної держави) вищі чини знеособлені, а тексти переповнені особистим у зверненнях: “я переконливо Вас прошу тов. Голова допоможіть мені будь ласка”, “я прошу Вас дозволу до Львова”, “переконливо прошу Вас т. Голова”⁵⁰. У таких листах якнайкраще вимальований образ аморфного і водночас всесильного радянського чиновника, який вирішує долі людей. До вищих чинів хотіли достукатися особисто, тому, надсилаючи рекомендованого листа, наприклад, до Києва в Раду народних комісарів, приписували на конверті й у тексті “особисто” голові, прізвища якого не знали й, очевидно, не прагнули дізнатися.

У текстах чоловіків, яких серед відхилених листів було помітно менше, відчутний вільніший і місцями навіть різкіший стиль звернень до голови облвиконкому чи міськвиконкому – “зможу в самий найближчий час отримати вичерпну відповідь на порушене питання”, “заздалегідь залишаюся Вам вдячним, з привітом”⁵¹. Упевненість, цілеспрямованість, непохитність спостерігалися більшою мірою в листах жінок, які обіймали керівні посади, обиралися депутатами обласної ради. Закінчення в таких листах характерне для того часу й схоже до “чоловічих”: “Дорогий товаришу голова дуже прошу дати згоду про в’їзд в м. Львів (в оригіналі – гор. Львов. – Г. Б.)... З комсомольським привітом, Ната Реутова”⁵².

Типовими для жіночих наративів є пасивні форми: “прошу дати розпорядження про відправку мене... на батьківщину..., звідки я була евакуйована”, “мене ніхто не евакуював”, “прошу перевести мене на роботу в м. Львів”⁵³. Утім, у відчаї побутових проблем вдови ламали усталений стандарт “чоловічих” і “жіночих” текстів – писали наполегливо задля досягнення своєї мети. У листі до заступника голови Ради Народних Комісарів СРСР В’ячеслава Молотова вдова замісника командира полку, проживаючи на якомусь хуторі після реєвакуації з Грузії, зверталася з “вельми важливим життєвим питанням, в якому Ви повинні допомогти мені”:

⁵⁰ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в’їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 45–45 зв.

⁵¹ Там само, арк. 69–69 зв.

⁵² Там само, арк. 127–127 зв.

⁵³ Там само, арк. 41, 142.

Вирішила звернутися до Вас з дуже важливим життєвим питанням, в якому Ви повинні (підкреслення авторки статті. – Г. Б.) допомогти мені. Ви є нашим урядом, сповненим справедливістю і мудрістю... Моє прохання полягає ось у чому. Допоможіть мені, порадьте мені, куди можна поїхати тепер, після війни, щоб мати можливість рости і виховувати дітей... Де можна знайти більш-менш будь-який притулок ось таким, як я, які не мають власного кутка, з-за циганського життя і без чоловіка⁵⁴.

Невід’ємною складовою листів є безумовна відданість, постійність і вірність радянській владі, якими пройнятий текст. Беззаперечним аргументом відданості системі було обов’язкове зазначення тривалої військової кар’єри чоловіків (понад 20 років) і зайняті ними посади – замісник командира полку, бригадний комісар та ін. Самовідданість загиблого чоловіка і трагедія вдови в тексті Квактун Євгенії Аронівни до керівника Відділу скарг виконкому Львівської міської ради А. Любімової підкреслена цитуванням листа з фронту: “Коли мій чоловік збирався скласти голову, він писав: “Треба жити коротким життям і яскравим, якщо мені доведеться віддати життя за наш народ за батьківщину, я без страху піду за щастя визволення від людожерів наших дітей матерів. Нас згадають, а тобі допоможуть, ти не будеш одна, тримайся, змирися з цією думкою, що війна без жертв не буває”. Це був більшовик з рідкісним розумом і полум’яним серцем більшовик, кращий агітатор пропагандист...”⁵⁵.

Образи Львова

У листах удів радянських військовослужбовців до влади Львів постає наперед як місто з можливостями мати власне житло. Покинуті в червні 1941 р. помешкання вважали повністю своїми – “квартира і майно залишилися у Львові”, “моя квартира і майно”, “моєї квартири і залишеного майна”, “моя квартира вільна, є і меблі”, “маю відомості, що моя квартира ціла і частково збереглося моє майно” і т. п. При згадці про евакуацію зі Львова нерідко писали: “Все залишилося там...”. Тому повернення до Львова виступало як “життєво важливе питання” й для вихідців з-поза західноукраїнського регіону. Вказуючи на Львів у тексті, немісцеві завжди підкреслювали, що це місто – “г. Львов”, “гор. Львов”. Дехто мало орієнтувався в географічному розташуванні міста, тому навіть писали, що Львів є містом в Західній Білорусі⁵⁶.

У проханнях мешканців різних куточків Радянського Союзу Львів вимагується як вигідне місце для проживання (наявність вільного житла та робочих місць) і водночас місто з кращим кліматом. Складні кліматичні умови і наявні в трудовій біографії кваліфікації часто йшли в парі як причини до переїзду. Потребу міграції аргументували відсутністю засобів до існування, поганим самопочуттям і висновком лікаря про потребу “змінити клімат”. Доз-

⁵⁴ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в’їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 104–104 зв.

⁵⁵ Там само, арк. 123.

⁵⁶ Там само, арк. 36, 32–32 зв.

віл на переїзд до Львова просили через хворобливих дітей особи, які були евакуйовані з міста, так і ті, котрі ніколи не були в Західній Україні. Одна з прохачок наводила смерть від малярії молодшої доньки в м. Баку (Азербайджан) й просила врятувати старшу. У підтвердження фаху долучали копії дипломів, складного матеріального становища – лист Відділу РНК Азербайджанської РСР з господарського облаштування евакуйованого населення. Львів був пріоритетним для переїзду з огляду на старший шкільний вік дітей і кращі можливості для здобуття ними вищої освіти на фоні тогочасного проживання, наприклад, в Узбекистані⁵⁷.

В опрацьованих листах, очевидно, вимальований образ Львова як “звільненого” міста – “звільнений Львів”, а відтак зрозумілим є бажання молодих людей (1920-х років народження, переважно жінок) з різних частин СРСР переїхати працювати, “відбудувати місто”. Львів постає як перспективна “промислова місцевість” для переїзду всієї родини⁵⁸. Перелік посад і місць праці в текстах біографічного характеру є ознакою свідомісних змін: “Усвідомлення власної значимості за допомогою офіційних ідеологічних критеріїв виявляється новою смисловою структурою людини післяреволюційного суспільства, яка, як засвідчують біографічні тексти, написані десятки років по тому, з часом зміцнюється настільки, що може пригнічувати інші життєві цінності”⁵⁹. Авторки листів писали про свій фах і кваліфікації, а окремі відразу зазначали, що не мають репресованих родичів, члени комсомолу, росіянки за національністю⁶⁰; просили забезпечити “невеликою житлоплощею”. У таких листах очевидно є вагомість Львова як міста з вільним житлом, куди пропонували перевести на роботу⁶¹. Широкі можливості для працевлаштування наводилися евакуйованими як аргумент влаштуватися саме за своєю спеціальністю, адже в евакуації працювали там, де доводилось.

На рівні з жінками, очікуючи демобілізації, до Львова прагнули переїхати солдати радянської армії, щоб “швидше влаштувати свій побут”. Літом 1945 р. – це місто з “квартирними і побутовими можливостями”, де можна без зайвих переживань влаштуватися на роботу і обзавестися квартирою, до прикладу, для Максимовича Петра Ілліча, до мобілізації жителя м. Мінська⁶². У Львові прагнули поселитися після вже кількох переїздів, наприклад, з м. Сталінінграда Росії до м. Хорол Полтавської області, а в серпні 1945 р. всерйоз задумалися про потребу “визначення побуту родини на зиму, забезпечення

⁵⁷ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в’їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 45–45 зв.

⁵⁸ Там само, арк. 151–151 зв.

⁵⁹ Цветаева, “Советский биографический дискурс,” 116.

⁶⁰ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в’їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 62.

⁶¹ Там само, арк. 146.

⁶² Там само, арк. 89–90.

роботою”⁶³. Виклики просили видати якомога швидше, щоб встигнути перевезти сім’ю до початку зими.

Львів приваблював, за чутками, дешевизною продуктів і товарів. “Я як захисник міста Ленінграда бажаю поправити своє здоров’я, то мій вибір припав на м. Львів (в оригіналі тут і далі – гор. Львов, – Г. Б.), так як там прожити легше і дешевше, – писав інвалід війни Горбачов Євгеній Степанович з м. Дніпропетровська, – і клімат для мене більш підходящий. Я інвалід другої групи, отримую пенсію 225 рублів це дуже мало так продукти в Дніпропетровську дуже дорогі картопля одне відро коштує 160 рублів. В м. Львові як мені відомо вона коштує в десять разів дешевше не рахуючи інших продуктів”⁶⁴. Лише в одному з усіх опрацьованих листів трапився образ “дорогого” для життя Львова – керуючись відсутністю окремого житла після можливого переїзду до Львова, відмовили в проханні матері, яка переїхала з родиною однієї з доньок і тепер викликала іншу доньку. Це образ голови сімейства, яка до кінця війни втратила обох зятів (скерований до Львова чоловік доньки загинув від рук “бандерівців” у Сокальському р-ні Львівської обл.), пише про матеріальну нужду в повоєнному місті, на відміну від усіх решти прохачів, і потребу в переїзді доньки з м. Архангельська Росії, “яка привезе речі, які нами залишені при від’їзді у м. Львів та може допомогти нам матеріально”⁶⁵. Щоправда, дороговизна життя у Львові цілком могла бути лише вдаваною причиною задля з’єднання родини.

Львів зберігав реноме недосяжного міста. Частина прохачів не могла потрапити до Львова, але могли поселитися, наприклад, на Київщині чи Чернігівщині. У 1945 р. дружині як члену сім’ї, чоловік якої вже проживав у Львові, не надсилали повторний виклик після втрати нею оригіналу, виданого у вересні-жовтні 1944 р. За більше, ніж півроку очікування прохачка переїхала з Краснодарського краю Росії на Київщину й далі ппланувала їхати до Львова⁶⁶. Вдова бригадного комісара на свій запит про поселення в Чернігівській області отримала дозвіл на в’їзд у м. Чернігів у липні 1945 р., але вже в серпні цього ж року марно клопотала про переїзд до Львова у надану в 1939–1941 рр. квартиру⁶⁷.

В окремих листах евакуйованих на Схід удів Львів не був ціллю, а радше однією з непоганих перспектив для переїзду, щоб отримати житло й решта можливостей, які давало місто, на рівні, наприклад, з Києвом⁶⁸.

⁶³ Листи громадян, надіслані з інших міст з проханням вислати дозвіл на в’їзд в м. Львів, 26 грудня 1944 – 20 липня 1945 р., арк. 151–151 зв.

⁶⁴ Там само, арк. 212.

⁶⁵ Там само, арк. 174.

⁶⁶ Там само, арк. 67.

⁶⁷ Там само, арк. 83.

⁶⁸ Там само, арк. 104–104 зв.

* * *

Листи-прохання про дозвіл на переїзд до Львова привідкривають завісу повоєнного заселення міста мігрантами з Росії, східної і південної України, інших республік Радянського Союзу, а у випадку відмов, як з удовами радянських військовослужбовців, які вже жили тут в 1939–1941 рр., ще й потенційних, але таких, яким не судилося стати, майбутніх львів'ян. Утім, біографічні наративи, багато представлені в таких листах, цінні самі по собі – як унікальні жіночі его-документи часів Другої світової війни, створені самими жінками, які найкраще дають зрозуміти їхнє життя в евакуації і бажання повернутися на Україну, зокрема до Львова, та спроби і способи прихилити на свій бік радянського посадовця, в руках якого була їхня подальша доля.

Дружини радянських військовослужбовців, нерідко високих рангів, привчасні до стабільних матеріальних благ, передбачених державою різних пільг і привілеїв, нерідко мало турбувалися повсякденним облаштуванням родини. Війна різко змінила їхнє становище. Життя в евакуації після червня 1941 р. стало війною за межею фронту кожної жінки, яка відтепер була головою родини й дбала про її щоденне виживання. Змирившись зі смертю чоловіка на фронті, вдови радянських військовослужбовців не хотіли однак миритись зі своїм різким падінням соціальною драбиною у повоєнному радянському суспільстві. Жінки хапалися за єдине, що в них ще залишалось – хотіли повернути довоєнне житло, яке за правовими приписами тоталітарної держави після смерті чоловіка їм вже не належало, а відтак повернутися до Львова – “звільненого міста” з широкими можливостями для працевлаштування за спеціальністю і перспективою для дітей здобути добру освіту, кращими кліматичними умовами. Біографічні наративи яскраво ілюструють опанування жінками “радянської мови” і конструювання ними свого образу жінки-жертви у війні, який, однак, у ситуації крайньої потреби достукатися до серця радянського чиновника, почасти має протилежні риси жінки-борця і ламає усталені стандарти жіночих текстів.

**WOMEN IN WARTIME: BIOGRAPHICAL NARRATIVES
IN THE LETTERS TO THE AUTHORITIES OF LVIV
IN THE SECOND HALF OF 1940th**

Halyna BODNAR

Ivan Franko National University of Lviv,
Mykhailo Hrushevskiyi Chair of Contemporary History of Ukraine,
1 Universytetska str., 79000, Lviv Ukraine

The article analyzes the letters of request of the widows of the Soviet military to the authorities of the city of Lviv on permission to move / return, to design women biographical narratives and the image of women in the war (second half of 1944–1945). In post-war correspondence the main topic was about war trials and various fate of women with a common life experience in Lviv in 1939–1941. They are representing a similar strategies of survival and communication with a totalitarian state, controversial outline of their own image of a woman in war time. The personal drama of her husband's death, the sharp fall of the social hierarchy, and, in particular, the deprivation of “pre-war” housing in Lviv and the rest of the livelihood opportunities in a big city, prompted a woman, in the already partly assumed role of the head of the family, to look for ways to regain lost positions. Probably, they were prepared special letters among many other of quite similar appeals to the government to attract attention to themselves. The narrative analysis of the letters made it possible to isolate the images of Lviv in the representations of people (in) wartime, to disclose the “Soviet language” and (not) the typical gender aspects of female texts.

Key words: widows of Soviet militaries, Lviv, second half of 1940th, letters of request, housing question, biographical narrative, narrative analysis.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2018
Прийнята до друку 27.10.2018